

ПУБЛІЦИСТИЧНЕ СЛОВО Т. ШЕВЧЕНКА У “ПЕРЕДМОВІ” ДО “ГАЙДАМАКІВ”

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).

Гецько Г. Публіцистичне слово Т. Шевченка у «Передмові» до «Гайдамаків»; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 22; мова – українська.

Анотація. “Передмова” до “Гайдамаків” розглядається як один із ранніх зразків публіцистичної спадщини Т. Шевченка. Окреслюються головні ідеї та наскрізні мотиви, порушені у тексті.

Ключові слова: публіцистика Т. Шевченка, передмова, мотив, ідея.

В останні десятиліття у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві з’явилося чимало праць, присвячених дослідженню спадщини Т. Шевченка. Усвідомлення унікальності й грандіозності Т. Шевченка у різнобічних вимірах спонукало вчених раз у раз звертатися до його творчості. Однак не всі аспекти є достатньо вивченими. Одним із таких малодосліджених питань є публіцистична спадщина митця. Для нашого дослідження це важливо ще й тому, що публіцистичний текст спрямований на переконання або інформування читача, де кожен елемент є обов’язковим і несе певне семантичне і стилістичне навантаження. За оцінкою П. Федченка, “власне публіцистична спадщина Шевченка кількісно невелика — крім знаменитого “Журнала”, вона обіймає лише чотири принагідних статті, проте значення цієї спадщини важко переоцінити, оскільки в ній порушені важливі й актуальні суспільно-політичні, філософські і літературно-естетичні проблеми” [19, с. 159]. На думку Л. Ковальчук, Т. Шевченка слід вважати родоначальником тієї літератури, яка, згодом розвинувшись, набрала назву письменницької публіцистики [8, с. 71].

Сьогодні у вітчизняній науці всебічно досліджена публіцистика І. Франка [15], О. Гончара [3], І. Багряного [20], Д. Павличка [18]. Була у полі зору науковців публіцистична діяльність Б. Лепкого [1], Н. Кобринської [17], М. Шудрі [4], О. Забушко [9] та ін.

Актуальність теми розвідки вимірюється тим, що, попри наявні спроби осмислити доробок Шевченка-публіциста, окремих праць, присвячених безпосередньому дослідженню прозової “Передмови” до “Гайдамаків”, створено досі не було.

Опрацювання публіцистичного доробку Т. Шевченка неможливе без аналізу історичних подій та фактів, що передували виходу твору.

Гайдамаччиною називають в історії боротьбу українського народу, яку він вів у роках 1734—1768 на Правобережжі проти польського панування. Історія занотувала три повстання, що їх названо гайдамацькими: в 1734, 1750 і 1768 роках [13, с. 31]. Т. Шевченко ставив собі завданням показати події, що відбувалися саме 1768 року під назвою Коліївщина. Селяни виступили проти посилення кріпацької залежності, знущань поміщиків та утисків православної церкви і розраховували на допомогу запорозьких козаків (які, однак, приєдналися до повстанців лише невеликою кількістю) [6, с. 160].

Поєма “Гайдамаки” — найбільший за розміром твір у всій поетичній спадщині Т. Шевченка. Листування й спогади сучасників поета дають чимало свідчень того, яке велике й сильне враження справили “Гайдамаки” на сучасників митця. Однією з перших яскравих публіцистичних праць письменника була “Передмова” до “Гайдамаків”. За визначенням академічного тлумачного “Словника української мови” в 11 томах: “Передмова — це вступна стаття до наукового, літературного або іншого твору, написана самим автором або кимсь іншим, яка містить попередні пояснення і зауваження [16, с. 170]. Достовірної дати, коли саме написано “Передмову” немає. На думку В. Бородіна, це період після 7 квітня 1841 р. (дата вступу до поеми в першому її виданні 1841 р.) — не пізніше 8 листопада 1841 р. (дата подання твору до цензури) [2, с. 68]. “Передмова” до “Гайдамаків” — це частина першодруку поеми, яка відрізняється від основної віршованої частини, як специфічною прозовою публіцистичною формою, так і способом та метою звернення до читача.

Починає її Т. Шевченко словами: “По мові — передмова”, оскільки подає після основного тексту “Гайдамаків”. У досить невимушеній, іронічній розмові з читачами він висловлюється щодо важливості “Передмови”: “А коли вже пускаю в люди, то треба і з чим, щоб не сміялись на обірванців, щоб не сказали: “От який! Хіба діди та батьки дурніші були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія” [22, с. 115].

Змальовуючи події Коліївщини, Т. Шевченко бачить у них трагічні наслідки цієї ворожнечі для українського і польського народу: “... а все-таки скажеш: “Слава богу, що минуло”, — а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми слав’яне” [22, с. 115].

Один з основних мотивів — формування національної духовності, філософія утвердження ідеї національної єдності та гідності. Т. Шевченко висловлює також ідею братнього єднання українського, польського та всіх слов’янських народів: “Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навки од моря і до моря — слав’янська земля” [22, с. 115]. З боєм у серці поет згадує ці події, але він мусить написати, щоб побачили страшні картини не тільки його сучасники, а й майбутні покоління.

Отже, у “Передмові” Т. Шевченко чітко висловив свою позицію, він не бачив ворогів у простих поляках, гнобителів вбачав у єзуїтах, які пригнічували народну душу своїм релігійним насильством, та панах-магнатах. Висловлюючи свої думки, йдучи за покликком серця, він зумів надзвичайно точно оцінити суспільно-політичну ситуацію у період повстання. М. Добролюбов у рецензії на “Кобзар” Т. Шевченка відзначив, що поет в “Гайдамаках” виступив істориком епохи [7, с. 562-563].

У “Передмові” читаємо: “Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей; надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого” [22, с. 115]. Але давно відомим є те, що Т. Шевченко не тільки читав, але своєю поемою відповідав на прочитане, полемізуючи з польськими та російськими істориками. На думку Є. Кирилюка, поет брав із повісті Чайковського “Вернигора” лише окремі відомості й подробиці (часом, до речі, на шкоду історичній правді), влітаючи їх у власну, глибоко оригінальну, самобутню розробку теми Коліївщини, ідейно відмінну від висвітлення її польським письменником [21, с. 75]. Як зауважує Л. Луців, в дійсності Т. Шевченко знав літературні твори таких польських письменників, як С. Гоцинський, М. Грабовський, Ю. Словацький і М. Чайковський. Проте всі ці письменники змальовували українських повстанців як розбійників, для них це був “бунт” проти культурного польського панства [13, с. 38]. У розвідці “Поляки про Шевченка (Тарас Шевченко

в польській літературі)” Л. Луців робить висновок, що значною мірою негативне сприйняття “Гайдамаків” у польській літературі зумовлене безпосередньо тим, що у прижиттєвих виданнях поеми, що вийшли в Росії, були без “Передмови” [10, с. 384-391]. Можна припустити, що суспільні умови того часу, жорстока цензура змушували Т. Шевченка вдаватися до прийому прихованої публіцистичності у “Передмові”, щоб “Гайдамаки” вийшли в повному обсязі.

Акцентуючи увагу на історичних джерелах твору, Т. Шевченко зауважує, що твір написаний на базі народних переказів і живих спогадів свідків чи навіть учасників цих великих подій. Це в свою чергу ще раз засвідчує публіцистичну основу твору. Один із таких переказів про гайдамацький табір у Холодному Яру записав П. Куліш у середині XIX ст. від старого ченця Мотронинського монастиря [11, с. 279-280]. Т. Шевченку були відомі ці перекази з дитинства, бував він і в самому монастирі, з цікавістю читав там надгробні плити. А. Лазаревський зазначає, що про це збереглися свідчення самого Т. Шевченка: “Кроме рассказов деда, в создании “Гайдамаков” имело участие, как можно думать, и путешествие маленького Шевченко в Мотронинский монастырь. Об этом путешествии покойный поэт рассказывал И. М. Сошенко” [12, с. 9]. Сам поет народився й виріс у місцевості, де відбувалися зображувані події. Навіть у тексті поеми (розділ “Гупалівщина”) змальовано зустріч гайдамаків із підлітком с. Кирилівки, де саме і пройшли його дитячі роки [22, с. 96].

Згадує автор у “Передмові” й імена історичних осіб, що представлені прізвищами: Галайда, Гонта, Залізняк. Галайду Т. Шевченко вважав реальною особою. Вказавши, що він “вполовину видуманий”, поет мав на увазі, як засвідчують ряд дослідників, його взаємини з Оксаною. Це образ визвольної боротьби українського народу, що хоче жити своїм власним національним, господарським і культурним життям. Він є носієм честі і правди. У народних переказах, записаних наприкінці 20-х років XX ст., є згадки про Галайду як історичну постать і навіть про відображення його прізвища в місцевій топоніміці [14, с. 375-376]. У реальних фактах та прізвищах уже виявляються елементи публіцизму.

Гонта і Залізняк — теж реальні історичні особи, керівники повстання 1768 р. на Правобережній Україні. Недарма в “Передмові” Т. Шевченко називає їх “отаманами того кривавого діла”. В їх образах поет прагнув показати волелюбність, духовний оптимізм, єдність думок і вчинків не тільки самого повстання, але й цілого українського народу. В обох лідерів Коліївщини найціннішим є патріотизм, любов до свого народу, готовність за його майбутнє принести себе в жертву.

Підтвердженням того, що в основу тексту автором покладено народні перекази, є зауваження у “Передмові”, що “смерть вільшанського титара

правдива, бо ще є люди, котрі його знали”. Пізніше в примірнику “Чигиринського Кобзаря і Гайдамаків” Т. Шевченко намагається усунути цю історичну неточність, виправити її на підставі свідчень, що містилися в записці про Кушніра. З неї він довідався, що титаря закатовано не вільшанського, а мліївського, а страчено його було у таборі військового загону біля Вільшани [2, с. 91]. Як бачимо, мотив життя і смерті, що пронизує весь текст “Гайдамаків”, органічно продовжується і в “Передмові”. Факт загибелі людини поряд з іншими подіями досить реалістично, без прикрас створюють цілісну картину описаного повстання.

З особливою повагою та вдячністю ставиться Т. Шевченко до свого діда по батькові Івана Андрійовича Шевченка, який помер на 103 році життя. Саме він у дитинстві привив йому любов до старовини. Закінчує “Передмову” словами діда Івана, що посилює сюжетний елемент, виступає, ніби розв’язкою: “Коли старі люди брешуть, то й я з ними”. Головне для Шевченка не коли і де була висловлена ця думка, а що і ким саме було сказано. Як бачимо, публіцистичне слово Т. Шевченка мало велику силу і переконливість.

Митець був упевнений, що справа, за яку боролися гайдамаки, вічно житиме в пам’яті українського народу. Т. Шевченко-публіцист був одним із тих українських патріотів, які вважали, що успіх боротьби за незалежну державність залежить від нашої власної сили, від нас самих.

В. Бородін, слушно відзначив, що “Передмову” можна і слід розглядати як важливу пам’ятку публіцистичної творчості Т. Шевченка, близьку за характером до пізнішої “седнівської” передмови (1847 р.) до нездійсненого видання “Кобзаря”, і ширше – як пам’ятку демократичної української публіцистики початку 40-х років XIX ст. [2, с. 125].

Таким чином, “Передмова” до “Гайдамаків” – це власне публіцистичний жанр, у якій митець прагне переконати своїх читачів, що порушені ним проблеми стосуються кожного, відповідають інтересам як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. Наскрізним мотивом є мотив національної відповідальності. Народну пам’ять про Коліївщину

автор протиставляє офіційній думці про гайдамаків, як розбійників та грабійників.

У “Передмові” до “Гайдамаків” порушено актуальні історіософічні, моральні, національні проблеми. Хоча це і один з перших зразків публіцистичного доробку Т. Шевченка, але вже тут центральне місце займає Україна, її народ, боротьба за волю. В основі мотивів його доробку є питання буття українського народу, його минуле, сучасне і майбутнє. “Передмова” до “Гайдамаків” Т. Шевченка містить багатоаспектну (політичну, ідеологічну, соціальну та національну) концепцію дійсності, а також державотворчу програму.

Повстання гайдамаків Т. Шевченко показує як єдину можливу в тих умовах визвольну програму за справедливість, національну свободу, державну незалежність. У період безнадії та утисків автор проголосив ідею нової України. Своім доробком Т. Шевченко прагнув переконати читачів, що найголовніше та найцінніше для кожної людини є свобода, воля і життя.

О. Гончар правдиво зауважував, що “Т. Шевченко — приклад того, як багато може зробити людина навіть одна-єдина, якщо вона творча, якщо духом незламна, якщо вона безоглядно віддана своєму народові” [5, с. 96].

Наші спостереження над публіцистичним доробком Т. Шевченка дали змогу дійти висновку, що ідейний спектр Шевченка-публіциста має виразно патріотичне спрямування. Важливого значення має наскрізний мотив поневоленої України, в якій забрали не тільки свободу, а й віру. Національна ідея – це макроідея його публіцистичної творчості, це духовна її основа. Митець-громадянин був переконаний, що Україна може вибороти свою державу лише власними силами. Безперечно, що Т. Шевченко незмінно перебував на передньому краю розвитку української публіцистики, формування суспільної думки багатомільйонної читацької аудиторії. У даній статті досліджено головні ідеї та провідні мотиви Шевченка-публіциста, порушені у “Передмові” до “Гайдамаків”, а те, як публіцистика митця живилася, вбирала й випромінювала естетичні орієнтири й духовні шукання українського народу у пізніших працях, потребує ще подальшого вивчення.

Література

1. Бахталовська Л. В. Публіцистична діяльність Богдана Лепкого в період формування Галицького стрілецтва / Л. В. Бахталовська // Українське журналістикознавство. – К. : Інститут журналістики, 2002. – Вип. 3. – С. 6-9.
2. Бородін В. С. Над текстами Т. Г. Шевченка / В. С. Бородін. – АН УРСР Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наукова думка, 1971. – 220 с.
3. Галич В. М. Публіцистична творчість Олеса Гончара : історія, поетика, прагматика : автореф. дис... доктора філологічних наук : 10.01.08 / В. М. Галич. — Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. – К., 2004. – 36 с.
4. Германова О. Г. Майстерність пошукової публіцистики Миколи Шудрі / О. Г. Германова // Українське журналістикознавство. – К. : Інститут журналістики, 2000. – Вип. 1. – С. 27-30.
5. Гончар О. Т. Чим живемо : На шляхах до українського Відродження / О. Т. Гончар. – К. : Рад. письменник, 1991. – 382 с.

6. Дзюба І. М. Тарас Шевченко / І. М. Дзюба. – К. : Видавничий дім “Альтернатива”, 2005. – 704 с.
7. Добролюбов М. А. Полное собрание сочинений : В 9-ти томах / М. А. Добролюбов. – Т. 6. – М., 1938. – С. 562-563.
8. Ковальчук Л. А. Значення творчості Т. Шевченка для розвитку письменницької публіцистики / Л. А. Ковальчук // Т. Г. Шевченко і загальнолюдські ідеали. Частина 1 : Тези доповідей та повідомлень на міжвузівській науковій конференції, присвяченій 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. 19-21 квітня 1989. – Одеса, 1989. – 148 с.
9. Косенко В. Дискурс українського фемінізму в публіцистиці О. Забушко / В. Косенко // Стиль і текст. – К. : Інститут журналістики, 2004. – Вип. 5.
10. Кравченко С. Польська публіцистика 20–30 років ХХ ст. про творчість Т. Шевченка / С. Кравченко // Волинь філологічна: текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті : Зб. наук. праць. Випуск 6. : У 2-х ч. Ч. 1. / Упорядник Л.К. Оляндер. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2008. – С. 384-391.
11. Кулиш П. Записки о Южной Руси / П. Кулиш. – СПб, 1856. – Т. 1. – С. 279-280.
12. Лазаревский А. Материаллы для биографии Т.Г. Шевченко / Л. Лазаревский // Основа. – 1862. – № 3. – С. 1-10.
13. Луців Л. Тарас Шевченко – співець української слави і волі / Л. Луців. – Нью-Йорк–Джерзі Сіті. – Наукове товариство ім. Т. Шевченка і “Свобода”, 1966. – 190 с.
14. Навроцький Б. «Гайдамаки» Т. Шевченка : джерела, стиль, композиція / Б. Навроцький. – Х. : 1928. – 398 с.
15. Нечителюк М. Публіцистика Івана Франка : Семінарій / М. Нечителюк. – Львів, 1972. – 248 с.
16. Словник української мови: В 11 т. / [АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; гол. ред. І. К. Білодід] – К. : Наукова думка. – Том 6. П – ПОЇТИ. – [ред. : А. В. Лагутіна, К. В. Ленець] – 1975. – 832 с.
17. Старченко Т. В. Нарис Наталії Кобринської "Рожа": християнська проблема вини, каяття й покути / Т. В. Старченко // Українське журналістикознавство. – К. : Інститут журналістики, 2000. – Вип. 1. – С. 23-25.
18. Теревус О. Л. Публіцистика Дмитра Павличка : мотиви, жанри, контекст : автореф. дис. ... кандидата філол. наук : 10.01.08 / О. Л. Теревус. – К., 2006. – 20 с.
19. Федченко П. М. Матеріали з історії української журналістики : Випуск 1 : Перша половина ХІХ ст. / П. М. Федченко. – К. : Видавництво Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 1959. – 338 с.
20. Шаповаленко Н. М. Форми синтезу ідейно-публіцистичного та образно-художнього начал у творах Івана Багряного : автореф. дис. ... кандидата філол. наук : 10.01.08 / Н. М. Шаповаленко. – КНУТШ, Ін-т журналістики. – К., 2007. – 18 с.
21. Шевченко Т. Г. Біографія / В.С. Бородин, Є.П. Кирилюк, В. Л. Смілянська, Є. С. Шабліовський, В. С. Шубравський. – К. : Наукова думка, 1984. – 560 с.
22. Шевченко Т. Г. Кобзар / Вступ. стаття О. Гончара; Приміт. Л. Кодацької; Іл. худож. В. Куткіна. – К. : Дніпро, 1986. – 542 с.

Анна Гецько

ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЕ СЛОВО Т. ШЕВЧЕНКО В “ПРЕДИСЛОВИИ” К “ГАЙДАМАКАМ”

Аннотация. “Предисловие” к “Гайдамакам” рассматривается как один из ранних образцов публицистического наследия Т. Шевченко. Определяются главные идеи и сквозные мотивы, затронутые в тексте.

Ключевые слова: публицистика Т. Шевченко, предисловие, мотив, идея.

Anna Hetsko

PUBLICISTIC WORD OF T. SHEVCHENKO IN “PREFACE” TO “HAYDAMAKY”

Annotation: “Preface” to “Haydamaky” is considered as one of earliest examples of publicistic heritage of T. Shevchenko. The main ideas and cross-cutting motifs mentioned in the text are defined.

Key words: publicistics of T. Shevchenko, preface, motifs, idea.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2014 р.

Гецько Ганна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету.